

reintje langs de Prins Bernhardweg, 10.ix.1994, J. Cuppen, 1 ♀ op koningskaars; idem, 11.ix.1994, H.T. Edzes, 1 ♀. Nieuw voor de Waddeneilanden. Uit Nederland slechts bekend van één vondst bij Nunspeet in 1923 (Aukema, 1989).

Literatuur

- AUKEMA, B., 1989. Annotated checklist of Hemiptera-Heteroptera of The Netherlands. – *Tijdschr. Ent.* 132: 1-104.
- AUKEMA, B., & J.H. WOUDESTRA, 1989. Wantsen van de Nederlandse Waddeneilanden (Hemiptera: Heteroptera). – *Ent. Ber., Amst.* 49: 121-132.
- BRÖRING, U., 1991. Die Heteropteren der Ostfriesischen Inseln - Ein Beitrag zur Inselbiogeographie. – *Droserra*, Beiheft 1: 1-96.
- BRÖRING, U., R. DAHMEN, V. HAESELER, R. VON LEMM, R. NIEDRINGHAUS & W. SCHULZE, 1993. Dokumentation der daten zur Flora und Fauna terrestrischer Systeme im Niedersächsischen Wattenmeer. – *Ber. Ökosystemforsch. Wattenmeer* 2 (2): 1-207.

Berend Aukema, Plantenziektenkundige Dienst, Sectie Entomologie, Postbus 9102, 6700 HC Wageningen.

Jan Cuppen, vakgroep Waterkwaliteitsbeheer en Aquatische Oecologie, Landbouwniversiteit, Ritzema Bosweg 32a, 6703 AZ Wageningen.

Thaumetopoea processionea in The Netherlands: expectations for 1996 (Lepidoptera: Thaumetopoeidae)

In 1995, large numbers of caterpillars of *Thaumetopoea processionea* (Linnaeus) (Lepidoptera: Thaumetopoeidae) were observed on many places in the province of Noord-Brabant and locally in the province of Limburg (fig. 1; W. Geraedts, personal communication, 1996). Since its rediscovery in The Netherlands in 1987 (Stigter & Romeijn, 1991) this species has become a serious problem at many localities.

Urticating hairs of *T. processionea* larvae can cause a cutaneous reaction in man and animals (Ter Haar, 1924). These hairs are present on the 8th "mirror" from the 3rd instar onwards and on all abdominal "mirrors" in the last larval stage. Furthermore, dense populations may also cause damage to oak trees. In

1995 many oak trees in the province of Noord-Brabant were already defoliated completely at the beginning of July. Oak processionary caterpillars were found for the first time in Dutch oak tree nurseries in the province of Noord-Brabant (Stigter & Sonnemans, 1995). The occurrence on nursery stock may contribute to the dispersal of this pest within The Netherlands and abroad.

Since the first record of *Thaumetopoea processionea* in Belgium in 1971 (Rutten, 1994) the species has rapidly dispersed northwards. Large numbers were found in the province of Antwerpen during the last four years (Roskams, 1995), causing similar problems as in The Netherlands.

Counts of egg batches on infested trees at twelve different localities in the province of Noord-Brabant in 1996 gave an indication of the number of caterpillars to be expected. We found an average number of five egg batches on one meter of shoot. Similar counts in 1993 only revealed two egg batches per meter shoot.

Additionally on 15 February 1996 we collected five egg batches at four localities (Eer-

Fig. 1. Distribution of *Thaumetopoea processionea* caterpillars in The Netherlands in 1995 (map prepared with ORDE).

sel, Hooge Mierde, Moergestel and Vessem) and established egg mortality under laboratory conditions. The number of eggs varied between 117 and 188 per batch with an average of 152.0. The number of hatching larvae varied between 51 and 174 with an average of 135.5, which means that about 90% of the eggs hatched. From these results it is concluded that the prolonged periods of severe frost between December 1995 and March 1996 did not affect egg survival. In this experiment no egg parasites were found.

Because of these observations, we expect greater problems with *Thaumetopoea processionea* in 1996 over a much larger area.

References

- HAAR, D. TER., 1924. *Onze vlinders*: 1-491. Thieme, Zutphen.
- ROSKAMS, P., 1995. De eikeprocessievlinder in het Vlaamse gewest. – *De Boskrant* 25: 160-166.
- RUTTEN, A., 1994. Processierups terug in Limburg. – *Natuurh. Maandbl.* 83: 118-120.
- STIGTER, H. & G. ROMEIJN, 1991. Thaumetopoea processionea na ruim een eeuw weer plaatselijk massaal in Nederland (Lepidoptera: Thaumetopoeidae). – *Ent. Ber., Amst.* 52: 66-69.
- STIGTER, H. & A. SONNEMANS, 1995. Processierups direct bestrijden en verspreiding voorkomen. – *De boomkwekerij* 29/30: 14-15.

Henk Stigter, Plant Protection Service, Section Entomology, P. O. Box 9102, 6700 HC Wageningen.

Frans Das, Plant Protection Service, Regional Office Roosendaal, P. O. Box 1236, 4700 BE Roosendaal.

Veluwe waarnemingen van het vliegend hert, *Lucanus cervus* (Coleoptera: Lucanidae)

In nieuwsbrief 12 van het European Invertebrate Survey Nederland van december 1982 verscheen een uitvoerig artikel over het vliegend hert, *Lucanus cervus* (Linnaeus), waarin onder andere het voorkomen in Nederland werd beschreven (Krieken & Pijpers, 1982). De verspreide vangsten op de Noord-Veluwe, zo wordt gesuggereerd, zouden misschien ten dele terug te voeren zijn op tijdelijke vestigin-

gen of op dwaalgasten uit de omgeving van Apeldoorn.

Wellicht wordt het voorkomen van de soort op de Noord-Veluwe, om welke reden dan ook, door de auteurs onderschat: er worden vrijwel elk jaar waarnemingen van het vliegend hert in Vierhouten, Elspeet en Nunspeet gedaan. Dit kan geïllustreerd worden door een groot aantal waarnemingen uit 1995. Op 25 juni werden langs de openbare weg in Vierhouten twee paartjes en een solitair mannetje op een bloedende zomereik (*Quercus robur* L.) waargenomen (Amersfoort-coördinaten 184-482). De kevers waren daar minimaal tien dagen onder grote publieke belangstelling te zien. Op 15 juli werd in een dorpstuintje van een woonwijk te Nunspeet (Amersfoort-coördinaten 183-489) een vrouwelijk exemplaar gesignaleerd. Op 23 september verscheen er in een plaatselijk blad een artikel dat er eind juni in Vierhouten (Amersfoort-coördinaten 182-482) maar liefst 20 vliegende herten waren geteld, die op de bloedende bast van een zomereik, al dan niet copulerend, werden aangetroffen. Op dezelfde lokatie werden op 24 september, tijdens het uit de grond halen van een oude eikenstronk, twee grote larven en twee imago's van het vliegend hert opgegraven. De volwassen kevers, beiden mannetjes, maten 66 en 87 mm. De lengte van het grootste dier, gemeten van de top van de mandibel tot het einde van het abdomen, is opmerkelijk (Klausnitzer, 1982).

Bekend is dat de volgroeide larve voor de verpopping niet in het hout blijft, maar naar de omgeving van het broedhout, in zachte kleiige bodem, migreert. Op een diepte van circa 15-20 cm wordt in twee tot drie weken een ovale poppenwieg aangelegd, waarin de larve na enkele weken verpopt (Klausnitzer, 1982; Baraud, 1993). Bijzonder aan onze waarnemingen is dat de uitgeharde en uitgekleurde imago's al in september zijn gevonden. Volgens Klausnitzer (1982) worden de poppen in september gevonden, terwijl de imago's vanaf oktober in de poppenwieg worden aangetroffen. Hierin verblijven zij tot de volgende zomer.

De larven en kevers zijn door de grondeige-